

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת משפטים, תשע"ו
מספר 1156בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שלא תנעל דעתו של השופט בהליך השיפוטי אלישי בן-יצחק

פרשת "משפטים" מקפלת בתוכה, בין היתר, שורה של חוקים אזרחיים; חלקם מסדירים יחסים שבין אדם לחברו, עבד עברי, דיני נזיקין כגון גנבה, וחלקם של חוקים אלה קשור לבית המשפט. אחד הציוויים בפרשה מזהיר "מִדְּבַר־שֶׁקֶר תִּרְחֹק" (שם' כג:ז), ופסוק זה שימש כר נרחב לחז"ל להעלאת דרשות רבות. חלקן קשורות לדיין ולדרך ניהול משפט,¹ וחלקן מוסבות על היחסים הפנימיים שבתוך הרכב של מספר דיינים.² דרשות אחרות ביקשו ללמוד מפסוק זה על היחסים שבין דיין לתלמידו,³ ועל יחסים שבין תלמיד לרבו-דיין.⁴ חלקן קשורות לבעלי הדין או העדים המופיעים בבית המשפט,⁵ וחלקן מוסבות על אסטרטגיות משפטיות שאסורות על בעלי הדין בבית המשפט.⁶

מכל הדרשות הללו ראוי לעמוד במיוחד על דרשת חז"ל המבקשת לחדד את גודל אחריותו של השופט היושב בדין; עד כמה מוטל עליו לנהוג בשוויון כלפי הצדדים⁷ ולהכריע ללא משוא פנים,⁸ תוך חתירה מתמדת אל מחוזות האמת והצדק. ובמה דברים אמורים? בין דרשות חז"ל לפסוק "מִדְּבַר־שֶׁקֶר תִּרְחֹק" מופיעה הדרשה "מנין לדיין שלא יעשה סניגורין לדבריו? תלמוד לומר 'מדבר שקר תרחק'" (בבלי שבועות ל ע"ב). הראשונים נחלקו בביאור דברי התלמוד. רש"י פירש שהציווי נועד להזהיר את השופט מפני עצמו:

אם דן דיין ולבו נוקפו לומר שהוא טועה, לא יחזיק דבריו להביא ראיות להעמידם שהוא בוש לחזור, אלא לכל צדדים יחזור להוציא דיין לאמיתו.

לשיטתו של רש"י, דברי התלמוד מכוונים לשופט היושב בדין; לדיין שהחל לגבש דעה במקרה הנדון לפניו, אלא שלבו החל נוקפו, כלומר "מכהו ונחבט בקרבו"⁹ באופן שמחלחלת בו הידעה שהבנתו ונטייתו הראשונית לאחד הצדדים בטעות יסודה. במקרה כזה חל איסור על השופט להיות סניגורין¹⁰ לדבריו, כלומר, אסור לשופט להיאחז במחשבתו

* עו"ד אלישי בן-יצחק מוסמך במשפטים מטעם האוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה מן החוג במכללת שערי משפט. יהיו דברינו כאן לע"נ הילדה תהילה חיה בת מיכל אשר נקטפה בדמי ימיה תנצב"ה.

1 למשל: "מנין לדיין שלא ישמע דברי בעל דין (חבירו) קודם שיבא בעל דין חבירו? ת"ל: 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות לא ע"א); "מנין לדיין שיודע דין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידין, אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים, תלמוד לומר 'מדבר שקר תרחק'" (שם).

2 למשל: "מנין לדיין שיודע לחבירו שהוא גזלן... מנין שלא יצטרף עמו? תלמוד לומר 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות ל ע"ב).

3 "מנין לדיין שלא ישב לפני תלמיד בור לפניו? תלמוד לומר 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות שם).

4 "מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדין, שלא יאמר: אמתין לו עד שייגרנו, ואסתרנו ואבננו משלי כדי שיקרא הדין על שמי? ת"ל: 'מדבר שקר תרחק'. מנין לתלמיד שאמר לו רבו: יודע אתה בי שאם נותנין לי מאה מנה איני מבדה, מנה יש לי אצל פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד, מנין שלא יצטרף עמו? תלמוד לומר: 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות לא ע"א).

5 "מנין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרין לו: לבוש כמותו או הלבישהו כמותך? ת"ל: 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות שם); "מנין לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חבירו? ת"ל: 'מדבר שקר תרחק'" (שבועות לא ע"א).

6 "מנין לנושה בחבירו מנה, שלא יאמר: אטעננו במאתים כדי שיודה לי במנה ויתחייב לי שבועה, ואגלגל עליו שבועה ממקום אחר? תלמוד לומר: 'מדבר שקר תרחק'. מנין לנושה בחבירו מנה וטעננו מאתים, שלא יאמר: אכפרנו בב"ד ואודה לו חוץ לבית דין, כדי שלא אתחייב לו שבועה ולא יגלגל עלי שבועה ממקום אחר? תלמוד לומר: 'מדבר שקר תרחק'. מנין לשלשה שנושין מנה באחד, שלא יהא אחד בעל דין ושנים עדים כדי שיוציאו מנה ויחלוקו? ת"ל: 'מדבר שקר תרחק'" (שם).

7 משה זילברג, "טוהר השיפוט במשפט העברי", כתבי משה זילברג, עמ' 207-224 (תשנ"ח); אליאב שוחטמן, "שמוע בין אחיכם – כללי הצדק הטבעי ועקרון השוויון בשמיעת טענות בעלי הדין", פרשת השבוע, משרד המשפטים, גיליון מס' 36.

8 לדיון בסוגיית "משוא פנים" במשפט העברי ראו: אליאב שוחטמן, סדר הדין בבית הדין הרבני, כרך ב', עמ' 574-576 (תשע"א).

9 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן יז, סעיף יא.

10 למשמעות המילה "סניגורין" ראו הרי"ף במקום, והריטב"א שמבאר "מלשון סניגור שהוא מליץ". חידושי הריטב"א, שבועות ל ע"ב (דב"ה "שלא").

הראשונית, משום שזו התבררה כלא נכונה.¹¹ ועל כך מזהיר הפסוק "מדבר שקר תרחק", שכן "החתיירה לאמת היא מטרותו של ההליך השיפוטי, ועל כן יש להעדיף עקרון ראשון זה. אם תיטול את האמת, או אם ייגרע מכוחו של בית המשפט לבררה, תוצאות פסק הדין לא תהיינה נכונות. במצב זה, מה הטעם בכל ההליך השיפוטי?!"¹².

מכאן שעל השופט להוציא דין אמת לאמתו, ולכן עליו לסטות מדעתו הבורסרית ולקבוע את הדין בהתאם לאמת; בהתאם למה שהתבהר לו במהלך הדין. גישה זו נוקט גם המאירי שסבור:¹³ "ראה הדין שיצאה שגגה מפיו והכיר בשגגתו לא יעשה לה סניגור, ר"ל שיחזקנה בראיות ובפולפולין, אלא יחזור למה שלבו נוטה שהוא אמת".¹⁴

ר' ישעיה מטראני, הרי"ד (המאה ה-12, איטליה), מוסיף נדבך על גישתו של רש"י. לשיטתו מלבד האיסור על קיבעון מחשבתי בפסיקה, יש כאן איסור נוסף שמוסב על אופן כתיבת פסק הדין:¹⁵

מנין לדיין שלא יעשה סניגרון לדבריו, ת"ל "מדבר שקר תרחק". פירש אם הדיין דן שום דין וטעה, אל יחזור להביא ראיות כדי להחזיק דבריו מפני שהוא בוש להודות, אלא יודה כי טעה ואף על פי שאינו רוצה לדון כדבריו, ואל יטעמם, מפני התלמידים שלא יטעו אחריהם.

צא ולמד כי השופט היושב בדין מחויב לאמת ולה בלבד. ההתרחקות מקיבעון מחשבתי ומנעילת דעת השופט טמונה, לדעת חלק מהראשונים, בפסוק "מְדַבֵּר שֶׁקֶר תִּרְחֶק". היטיב לבטא את הדברים השופט מנחם אלון באומרו:¹⁶

חדש אינו אסור עלינו, ולא זו בלבד, אלא מכח עצם מעמדנו ותפקידינו אנו מצווים על שילוב החדש בישן, ולעתים אף מצווים אנו להוציא את הישן מפני החדש. אך במה דברים אמורים כאשר השעה צריכה לכך, וכאשר העניין מחייב כך. או אז מן הראוי בעיון שקול ובוהירות הדרושה, לחדש ואף לשנות מן הפסיקה הקיימת. ובמקום אחר, בלשונו הציורית של השופט חשין, אנו יכולים להבין את אזהרת חז"ל לשופט "שלא יעשה סניגרון לדבריו"¹⁷:

תם הדין. נסתיימו השקלא-וטריא. כל דברים שיכולים וראויים היו להיאמר, נאמרו. כל דברים שיכולים וראויים היו להיכתב, נכתבו. כמעט-קט ותיפול הכרעה. ואני, מחנה קטן, אמרתי אל-לבי לעת זו שבין-הערכיים: הבה אתכנס אל תוכי, אשוב ואהרהר שוב ביני-לבין-עצמי, שמא נוקשתי ונפלתי. חזרתי אפוא אל ראשית והחילותי מהלך אט-אט, שולח רגלי לפנים ומגשש בזהירות שמא אֶפְשֵׁל וְאֶכְשֵׁל. כך הלכתי והלכתי, ובדרכי הפכתי והיפכתי, התבוננתי סביב לי, שקלתי והוספתי. לסופה של דרך מצאתי עצמי במקום שהכרתיו בראשונה: על עמדי במקומי.¹⁸

אולי עתה יכולים להיות נהירים דברי רב הונא שקבע: "לא גלו ישראל מארצם אלא על שעברו על זה הפסוק, 'מדבר שקר תרחק'".¹⁹

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹¹ על שיטת רש"י הקשה הרדב"ז. מה טעם ללמוד עניין זה מהפסוק "מדבר שקר תרחק", הרי ישנו ציווי ברור יותר שמופנה לדיין, ואשר עניינו "לא תטה משפט", הרדב"ז, הלכות סנהדרין, כא, י; וראו מה שתירץ מהרש"א, שכוונת רש"י למצב שבו דיין חושש להתייעץ עם חבריו להרכיב שמא מדבריהם יתברר לו שהוא טועה. מהרש"א, חידושי אגדות שבועות, ל ע"ב (דב"ה "שלא יעשה").

¹² השופט דרורי, בש"א (מחוזי-י-ם) 7984/09 רוזן שרה ואח' נ' ארזי הבירה בע"מ (אתר נבו), פסקאות 16-17.

¹³ בית הבחירה למאירי שבועות ל ע"ב (דב"ה "ראה").

¹⁴ גישה שונה מוצאים בדברי רבינו חננאל והריטב"א. הם הבינו את דברי התלמוד כאזהרה לדיין לבל יאמר את דבריו באופן שיהיה בהם כדי לסייע לאחד הצדדים בטענותיו: "כמו מליץ יושר הוא, כלומר מראה לבעל הדין כיצד לטעון" (רבינו חננאל, שבועות ל ע"ב [דב"ה "פירש סניגרון"]). וכן ראו את אשר פסק הרמב"ם "מניין לדיין שלא יעשה מליץ לדבריו של בעל דין" (משנה תורה הלכות סנהדרין, פכ"א הלכה י); וראו הערתו של ה"כסף משנה" שאינו שותף לתפיסה לפיה האזהרה מוסבת לדיין לבל יסייע לבעל דין בטיעונו, שהרי על עניין זה מוזהר הדיין במקום אחר: "אל תעש עצמן כעורכי הדיינים". לשיטתו, דברי התלמוד מתייחסים גם לסוף ההליך. בשעה שהשופט כותב את פסק דינו, עליו להיזהר שלא יצדיק את אחד מבעלי הדין ויאמר "יפה אמר פלוני", אלא יאמר את פסק דינו בלבד מבלי להביע את דעתו על הצדדים וטענותיהם.

¹⁵ פסקי רי"ד שבועות, ל ע"ב.

¹⁶ השופט אלון, ד"נ 22/82 בית יולס נ' רביב, פ"ד מג(1) 441, עמ' 476.

¹⁷ חשין בג"צ 5503/94 סגל נ' יו"ר הכנסת, פ"ד נא(4) 529, עמ' 570.

¹⁸ עוד על מחויבותו של השופט לחזור בו מטעותו, ולא לדבוק בה, ראו: ברק ד"נ 20/82 אדרס נ' הרלו, פ"ד מב(1) 221; והשופט ברק ד"פ 7048/97 פלונים נ' שר הבטחון, פ"ד נד(1) 721, עמ' 743.

¹⁹ ראו הרב מנחם כשר, תורה שלמה, כרך יח, שמות, כג:ז, וראו שם הערה קח הדנה במקורו של המדרש. עוד על הקשר שבין מערכת המשפט לירושת הארץ, ראו מאמרי "ירושת הארץ ומערכת המשפט – הילכו שניהם יחדיו?", דף שבועי, פרשת דברים, תשע"א (גיליון מס' 926).